

Društvene promjene u selu

Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Jugoslavenski centar za poljoprivredu i šumarstvo, Radnički univerzitet »Đuro Salaj« — Beograd 1974, 208 stranica

Pod ovim naslovom izišla je iz tiska i treća knjiga u okviru »Biblioteke sociologije sela«. Sadržaj knjige čine prilozi više autora,* a predgovor je napisao prof. dr Radomir Lukić.

Studija je sadržajno podijeljena u dva dijela: prvi pod naslovom »Osnovne društveno-ekonomske promjene u selu i poljoprivredi«, i drugi »Socijalna reprodukcija individualnih gospodarstava i stavovi o podruštvljavanju poljoprivrede«. Prvi je dio teoretskoga karaktera čineći osnovni teorijski okvir drugoga, empirijskog dijela studije, tj. provedenog istraživanja. U prvom dijelu problematika sela i seljaštva od kraja rata na ovamo prikazana je u sedam poglavlja i zaključnom razmatranju. Tom je dijelu dodat prilog u kojemu su kao faktor u socijalističkom preobražaju sela obrađene mjere ekonomske politike: politika cijena, poreska politika i kreditna politika.

Autori su građi pristupili problematski obradivši osnovne probleme tematike studije. Tako su obrađeni slijedeći kompleksi, koji ujedno čine i poglavlja studije: »Mjesto i uloga poljoprivrede u jugoslavenskoj privredi«, »Promjene u agrarnoj strukturi individualnog sektora«. »Razvoj društvenog sektora i podruštvljavanje poljoprivrede«, »Uzroci, obim i posljedice deagrarizacije«, »Neke posljedice društveno-ekonomskih promjena u selu«, »Obrazovni nivo i neki elementi standarda seoskog stanovništva« i »Društveno-politički položaj seljaštva«.

Analizirajući ova pitanja autori iznose osnovne komponente položaja sela i seljaštva, te problema integracije individualnoga sektora poljoprivrede u društveni, razotkrivajući pravu istinu o selu i seoskom načinu života. Objektivno ukazujući na činjenice, procese i dileme, studija predstavlja višeznačni doprinos. S jedne strane, to je uspjeh naše sociologije, posebice ruralne, a, s druge, to je prikaz krize u kojoj se nalazi i koju proživljava seljaštvo, seoski način života i selo uopće. Ta krizna situacija razbija mit i stereotipe o selu i seljaštvu i neke zablude naše agrarne i ekonomske politike. Prije svega, čovjeku u gradu ona razbija predodžbu o romantičnom i lagodnom načinu života na selu, a zatim ukazuje na svu težinu života seljaka. Diferencijacijom, seosko se stanovništvo rastvara u nekoliko socijalnih kategorija ovisno o vezama sa proizvodnim procesom i koncepcijama naše agrarne politike. Dosađajne koncepcije »lomile« su se uglavnom oko dvije osnovne orijentacije.

* M. Benc, V. Cvjetičanin, E. Dilić, V. Đurić, R. First-Dilić, A. Hodžić, J. Jelić, A. Kolega, S. Livada, I. Magdalenić, P. Marković, V. Puljiz, S. Suvar i M. Zupančić.

Jedna je ekonomistička, a slobodno je možemo nazvati antihumanističkom i pozitivističkom. Ona je zastupala i pred sobom imala samo povećanje proizvodnje u poljoprivredi. Na selo se gledalo kao na objekt koji treba iskoristiti dok se može i izvući što je moguće više proizvoda. Od stoke i pšenice nisu se vidjeli ljudi i društveni odnosi. Takvih stanovišta ima i danas.

Druga vizija sela i poljoprivrede polazi od integracije, prvenstveno proizvođača, u socijalističko društvo, a to je ujedno humanistički i marksistički pristup. Iako se ne može u onom opsegu u kojemu bi se uvijek i htjelo utjecati na objektivne procese deagrarizacije, agrarnu prenaseljenost i slično, moguće je zastupati barem principijelan znanstveni stav u primjeni osnovnoga koncepta provođenja agrarne koncepcije. Dakako da i u okviru jedne humanističke vizije ima otvorenih pitanja i lutanja. Jedno od osnovnih, koje nas asocira na Engelsovo staro pitanje jest pitanje stanovite mjere do koje se može ići u »pomoći« seljaku, u stimuliranju njegove proizvodnje, a do koje ga se mjere — i koliko će ga to pogoditi — može prepustiti stihiji. Konkretno, to znači možemo li onaj dio seoskog stanovništva koji nema proizvodne perspektive prepustiti samome sebi, ako smo svjesni da još uvijek na selu postoje zelenaški odnosi (ne samo u privatnom nego i u društvenom sektoru) koji su element starih društvenih odnosa, a stimulirati samo određenu kategoriju gospodarstva? Mislimo da je pitanje to važnije što cilja prije svega na kategorije staračkih domaćinstava i potencijalnih staračkih domaćinstava. Jednostavnije bi bilo kada bismo imali riješeno pitanje penzionog osiguranja ili mjera koje toj kategoriji mogu osigurati pristojan život. Taj problem perspektive seljaštva agrarna politika mora itekako akceptirati.

Značajno teorijsko i praktično pitanje jest definicija poljoprivrednog gospodarstva. Autori studije s pravom ga postavljaju. Naime, je li proces proizvodnje, koji odgovara suvremenim zahtjevima tehnologije i tržišta moguće uspješno racionalno organizirati na gospodarstvu veličine 0,5 ha? Ovakvu statističku definiciju koja zastupa nekadašnje kriterije treba ozbiljnije analizirati. Prema propisima poljoprivrede u SFRJ u kategoriji gospodarstva »do 0,5 ha« godine 1960. bilo je 250.725, a 1969. bilo ih je 315.140 (što znači povećanje u 1969. za 64.415 ili 25,7%). Kao argument za redefiniranje, odnosno za određivanje početne donje granice veličine individualnog gospodarstva, autori navode da većina evropskih zemalja ima 0,5 odnosno 1 ha. Samo Italija, Grčka i Španjolska, kao ni mi, nemaju donje granice. Ovo pitanje prelazi okvir ovoga prikaza, ali bi u slučaju promjene definicije donje granice veličine individualnog poljoprivrednog gospodarstva trebalo mijenjati, odnosno dopuniti i definiciju mješovitih gospodarstava, jer bi se oko 320.000 gospodarstava prestalo tretirati poljoprivrednim. Najvjerojatnije će se i ova granica (0,5 ha) uskoro morati povećati, jer i gospodarstva sa nešto većim posjedom u buduću neće moći predstavljati racionalnu proizvodnu jedinicu u uvjetima tržišta. Zato prihvaćanje »evropskog« kriterija može biti samo privremeno rješenje, to više što se u studiji jasno kaže: »... unutar individualnih gospodarstava potrebno je inicirati i podržati proces diferencijacije, koji bi rezultirao izdvajanjem grupe profesionalnih, tržišnih proizvođača, koji će biti nosioci poljoprivredne proizvodnje« (str. 93) ili »Drugi dio posjeda je sposoban za specijalizaciju u robnoj proizvodnji...« (str. 83). Ali mi još uvijek živimo u društvu u kojemu se tek radi o formiranju individualnog poljoprivrednog proizvođača i u kojemu sitni posjed zauzima značajno mjesto u poljoprivredi. Također,

koliko će proces proizvodnog podruživanja teći brže, to će pitanje povećanja donje granice posjeda dobivati veće značenje, jer će proizvodni kriterij biti sve važniji. No, dok je činjenično stanje takvo kako je prikazano u studiji, zahtjev za usvajanjem barem »evropskog« kriterija ima svoje potpuno opravdanje.

Drugi dio studije predstavlja analizu rezultata istraživanja provedenog 1973. u šest općina Jugoslavije (Valpovo, Ruma, Bosanska Gradiška, Škofja Loka i Strumica). Ovaj dio studije ima dva odjeljka. U prvom pod naslovom »Program empirijskog istraživanja« ukratko su izneseni osnovni ciljevi, problemi, metodologija i dinamika istraživanja. Drugi odjeljak čini analiza i interpretacija dobivenih rezultata.

Osnovni problem istraživanja autori su formilirali ovako: «... kakve su perspektive socijalne reprodukcije individualnih poljoprivrednih gospodarstava, te koja su osnovna obilježja mišljenja i stavova seoskog stanovništva prema podruživanju poljoprivrede i udruživanja seljaka» (str. 112). Taj je problem eksplicitan u osam slijedećih pododjeljaka: »Sociodemografska obilježja anketiranih domaćinstava«, »Tendencije u strukturi anketiranih gospodarstava«, »Opremljenost gospodarstava sredstvima rada i elementi standarda domaćinstava«, »Neka proizvodna obilježja anketiranih gospodarstava«, »Rasprostranjenost i vrste kooperacije u anketiranim gospodarstvima«, »Perspektive socijalne reprodukcije anketiranih gospodarstava«, »Stavovi i mišljenja o zemljišnom posjedu, poljoprivrednom zanimanju i podruživanju poljoprivrede«, te »Profesionalni izbor seoske omladine i generacijski stavovi prema podruživanju poljoprivrede«. Tome je dodano »Zaključno razmatranje o socijalnoj reprodukciji individualnih gospodarstava i mogućnosti podruživanja poljoprivrede«.

Koji su rezultiti dobiveni i što oni pokazuju? Pokazalo se da je kućedomaćin u 59,2% gospodarstva stariji od 50 godina, a ta gospodarstva imaju 59,7% svih obradivih površina anketiranih domaćinstava. Na temelju pretpostavke da nakon navršenih 65 godina života kućedomaćin izlazi iz proizvodne aktivnosti došlo se do podataka da je već 37,3% kućedomaćina prestalo biti aktivno u pravom smislu i da će u narednih 15 godina, tj. do godine 1988. sva ova gospodarstva biti bez kućedomaćina, tj. bez sadašnjeg vlasnika. Naravno kućedomaćini imaju nasljednike. Imaju li stvarno nasljednika poljoprivrednika? Tek na svako četvrto govakvo gospodarstvo dolazi nasljednik poljoprivrednik. Autori su također utvrdili tipove nasljeđivanja. Izračunali su da je 34,3% gospodarstava bez potencijalnog nasljednika, 30,3% sa jednim, 22,5% sa dva i 13,0% sa tri i više potencijalnih nasljednika.

Mnoga gospodarstva imaju, međutim, potencijalne nasljednike koji ne žive u istom domaćinstvu ili selu (vanjski nasljednik). Rezultati ankete pokazali su da od ukupnog broja takvih gospodarstava 48,3% uopće nemaju vanjskog nasljednika, 43,0% imaju vanjskog nasljednika-nepoljoprivrednika, dok 8,6% ima vanjskog nasljednika-poljoprivrednika. Ovim su rezultatima potvrđene polazne hipoteze, tj. da su na selu i individualnim gospodarstvima sve prisutnije tri pojave (procesa): **mortalitet gospodarstva**, **marginalizacija gospodarstva** i **vlasnički absentizam** (str. 155), a to praktički znači smanjenje poljoprivrednih gospodarstava i njihovo prelaženje u ruke nepoljoprivrednika ili odsutnih vlasnika. U narednih 15 godina u poljoprivredi će u pravom smislu riječi (vlasnici će biti poljoprivrednici) ostati manje od jedne trećine gospodarstva.

Smatramo da su ovo veoma značajni podaci koji i mnogo govore. Prije svega, ukazuju na problem nedovoljno iskorištenih obradivih površina koje se svakoga dana povećavaju. S druge strane, problem je prijelaza tih površina u društveno vlasništvo, jer njihovi vlasnici sve više postaju nepoljoprivrednici, a društvo svojim mjerama kasni u rješavanju tih problema. Očito se obradive površine mogu podruštiviti ukoliko se paralelno rješava pitanje socijalnog položaja kućedomaćina, odnosno vlasnika. Indikativnost ove studije leži upravo u ukazivanju na povezanost vlasničkog i agrarnog eksodusa (str. 166), te ona treba poslužiti u pripremanju i realiziranju mjera dugoročnog rješavanja problema individualnih poljoprivrednih proizvođača, posebice onih koji nemaju potencijalne nasljednike ili su pak oni nepoljoprivrednici.

Međutim, ima jedna — autorima veoma dobro poznata — činjenica, a koja je izuzetno signifikantna za društvo i sve buduće mjere koje će se (ako, kada,) zaista realizirati. To je gornja dobna granica proizvodne aktivnosti koju su autori uzeli kao pretpostavku procjene za iduće razdoblje. Naime, oni su za kućedomaćina uzeli dobnu granicu od 65 godina života. To je zaista realno uzme li se u obzir da je u tim godinama bitno smanjena čovjekova radna sposobnost. Međutim, seljak ne gleda na dobnu granicu niti na ekonomičnost svoga poslovanja naprosto iz egzistencijalnih razloga. Marx je još u »Kapitalu« pisao da će seljak svoju zemlju obrađivati sve dotle dok će mu dohodak pokrivati cijenu najamnine, snižavajući pri tome sve više životni minimum. Ako, dakle, danas to želimo zaustaviti, onda se pitanje socijalne reprodukcije nasljeđivanja mora rješavati ubrzano.

U studiji koja je pred nama došla je do punog izražaja duboka kriza koja potresa selo i seljaštvo u nas. Ona ukazuje na stvarnu polarizaciju koja se odvija u poljoprivredi individualnog sektora: jedni napuštaju poljoprivredu a drugi ostaju u njoj. Iz studije smo više saznali o prvim nego o drugima. Čini nam se da još jače treba naglasiti pitanje (bes)perspektive onih seljaka koji ostaju na svom gospodarstvu. Npr. poljoprivrednici smatraju da »željeni posjed« treba da bude dvaput veći nego današnji, tj. preko 7 ha. To je u skladu s današnjim mogućnostima seljaka, ali valja imati na umu da će u narednom razdoblju vjerojatno doći i do polarizacije u ovoj kategoriji (onih koji ostaju na zemlji) i da će se razviti još jača tendencija za stvaranjem manjeg broja većih poljoprivrednih gospodarstava. Zvali ih mi »moderna poljoprivredna gospodarstva«, »farme« ili sl., važno je principijelno postaviti politiku prema takvima koji očito imaju perspektive u našem društvu. Privredni instrumenti moraju, s jedne strane, ostati na konceptu socijalističke robne privrede, a s druge moraju biti fleksibilni, jer je sigurno da stvaranjem ovakvih gospodarstava naša poljoprivreda može samo dobiti a ne izgubiti.

Na kraju, umjesto ocjene studije, istaknut ćemo da je ona svjedočanstvo uspjeha naše ruralne sociologije, njene angažiranosti na uočavanju stvarnih problema i njihovom uspješnom pravodobnom znanstvenom interpretiranju. Autori nisu ostali neutralni prema problemu polarizacije sela, seljaštva i socijalne reprodukcije, ali su još uvijek nemoćni pred »zidom« koji dijeli politiku i znanost. Veberijanski koncept kod nas još uvijek postoji, i to više u političara nego u znanstvenika.

Ivan Cifrić